

1. Теоретична частина

Проблеми гендерної нерівності в Україні

Сьогодні в Україні питанням гендерної політики приділяється увага лише на законодавчому рівні, водночас як на практиці гендерні проблеми залишаються невирішеними та гендерна ситуація не відповідає тим законам, які діють лише на папері.

Суть наукової проблеми полягає у протиріччі між законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності та реальними соціальними процесами, що характеризуються збереженням гендерних диспропорцій практично у всіх сферах суспільного життя; у протиріччі між процесами демократизації суспільства, що відкривають широкі можливості для самореалізації жінок, для освоєння ними нових соціальних ролей, і реальним загостренням гендерних нерівностей, зниженням соціального статусу жінок в умовах трансформаційних змін українського та інших пострадянських суспільств.

В Україні гендерні дослідження залишаються ще досить маргінальним сегментом науки, що зумовлено новизною проблематики у пострадянській науці, домінуванням патріархальних владних структур, необхідністю концептуального і практичного самовизначення гендерних досліджень в сучасних умовах. Тому сьогодні існує нагальна необхідність у комплексному дослідженні показників гендерної нерівності України, гендерних проблем українського суспільства та окреслення шляхів подальшого становлення гендерної рівності країни.

На території пострадянського простору проблемами методології дослідження гендерних питань займалися Ю. Галустян, Н. Грицяк, Л. Кобелянська, Т. Мельник, Е. Плісовська, Н. Римашевська, Ю. Роцін, Л. Смоляр та інші. Значний внесок до розробки теоретичних та практичних аспектів гендерних досліджень в соціально-економічній сфері належить М. Баксаковій, О. Грішновій, Т. Журженко, Е. Лібановій, Л. Лобановій, О. Макаровій, М. Малишевій, Е. Мезенцевій, В. Новікову, Ю. Саєнко, В. Стешенко, Л. Чуйко.

Проте, сьогодні не існує цілісної системи показників та індикаторів, що характеризують гендерний дисбаланс в соціально-економічній сфері, залишаються невирішеними проблеми методичного характеру щодо комплексної оцінки гендерної нерівності. Розробки та обґрунтування потребують заходи державної соціальної політики, які спрямовані на забезпечення гендерної рівності та подолання сталих патріархальних стереотипів, що досі притаманні українському суспільству.

Індекс гендерної нерівності (ІГН) України становить 0,335, що ставить її на 57-е місце серед 146 країн. Такі дані містяться в доповіді ООН про стан людського розвитку та представлені в табл. 1.1 [7]. Дані цієї таблиці є зведеними показниками. Деякі показники є середнім значенням, розрахованим з 2006 по 2012 рік. На сайті ООН представлено дані індексу гендерної нерівності станом на 2012 рік, але розраховані в середньому за декілька попередніх років. Розглянемо ці дані більш детально.

Таблиця 1.1

Індекс гендерної нерівності України (ІГН, Gender Inequality Index,
розраховується з 2010 року)

Рейтинг країни за Індексом гендерної нерівності (ІГН)	Значення Індексу гендерної нерівності (ІГН)	Материнська смертність (на 100 тис. живонароджених)	Народжуваність підлітків і молодих жінок (число народжень у жінок віком 15-19 років на 1000 жінок)	Народжуваність підлітків і молодих жінок (число народжень у жінок віком 15-19 років на 1000 жінок)	Частка населення як мінімум з середньою освітою (% у віці 25 років і старше)		Рівень зайнятості населення в працездатному віці (%)	
					Ж	Ч	Ж	Ч
57	0,335	26	30,8	8,0	91,5	96,1	52,0	65,4

Згідно з даними табл.1.1, в Україні жінкам належить 8% місць у парламенті, 91,5% дорослих жінок мають середню або вищу освіту (порівняно з 96,1% чоловіків). Частка участі жінок у робочій силі становить 52% у своїй категорії, тоді як аналогічний показник у чоловіків - 65,4%.

Наступний показник, який буде розглянуто, це показник індексу людського розвитку як підсумкова міра для оцінювання довготривалого прогресу в трьох основних вимірах людського розвитку: довгому та здоровому житті, доступі до освіти та гідному рівні життя. Доступ до знань вимірюється:

середньою тривалістю освіти дорослих (у роках), що є середньою кількістю років освіти, отриманої за все життя особами віком 25 років і старше та очікуваною тривалістю навчання дітей шкільного віку, що визначається загальною кількістю років навчання, яку дитина шкільного віку може розраховувати отримати, якщо переважні тенденції щодо показників вступу до школи з урахуванням віку будуть зберігатися протягом усього життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення, що виражений у постійних міжнародних доларах 2005 р., конвертованих з використанням рівнів паритету купівельної спроможності (ПКС). Відповідні дані показано у табл. 1.2 [7].

Таблиця 1.2

Тенденції індексу людського розвитку за 2010–2012 рр.

Рік	Рейтинг країни за Індексом людського розвитку (ІЛР)	Значення Індексу людського розвитку (ІЛР)	Очікувана при народженні тривалість життя (років)	Середня тривалість навчання (середня кількість років освіти у віці 25 років і старше)	Очікувана тривалість навчання (число майбутніх років навчання для дитини, яка досягла шкільного віку)	ВНП за ПКС у доларах США
2010	69	0,733	68,2	11,3	14,8	5,938
2011	76	0,737	68,5	11,3	14,8	6,210
2012	78	0,740	68,8	11,3	14,8	6,428

Значення ІЛР України за 2012 рік дорівнює 0,740 – цей показник потрапляє до високої категорії людського розвитку – що ставить країну на 78 позицію з 187 країн і територій. Такий самий рейтинг має Республіка Македонія. За період з 1990 до 2012 рр. значення ІЛР України зросло з 0,714 до 0,740, або на 4 відсотки чи в середньому приблизно на 0,2 відсотка за рік. За період з 2010 до 2012 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,6 року, середня тривалість навчання та очікувана тривалість навчання залишились незмінними. При тому, що деякі показники залишились незмінними, а деякі змінились несуттєво, Україна за період 2010-2012 рр. опустилася на 9 позицій за рейтингом серед інших країн. Це свідчить про те, що

інші країни розвиваються більш стрімко та з кожним роком випереджають нашу країну. Крім цього, слід звернути увагу на показник «Очікувана при народженні тривалість життя», який значно зменшився протягом 3 останніх років.

Більш деталізовано економічну активність жінок за даними ООН згідно щорічного звіту «The Global Gender Gap Report» від World Economic Forum розглянемо в табл. 1.3 [7;6].

Таблиця 1.3

Показники розширення можливостей жінок за період 2010–2013 рр.

Рік	Частка місць у парламенті, що займають жінки			Частка жінок законодавців, чиновників вищої ланки та тих, хто займає управлінські посади			Частка жінок на посадах висококваліфікованих фахівців			Співвідношення приблизного показника заробленого доходу для жінок і чоловіків	
	% від загального числа	Значення показника	Рейтинг країни	% від загального числа	Значення показника	Рейтинг країни	% від загального числа	Значення показника	Рейтинг країни	Значення показника	Рейтинг країни
2010	8	0,9	–	39	0,64	–	63	1,702	–	0,59	–
2011	8	0,9	115	39	0,64	19	64	1,77	9	0,60	95
2012	8	0,9	117	39	0,64	19	64	1,77	9	0,66	63
2013	9	0,10	114	41	0,70	16	64	1,77	9	0,69	46

Згідно з даними табл. 3 відсоток участі жінок у парламенті дуже низький (тільки 8%). Стосовно вищих ланок управління, кількість чоловіків перевищувала кількість жінок на 18% у 2013 році. Але на посадах висококваліфікованих фахівців відсоток участі жінок перевищує відповідний відсоток участі чоловіків на 28% або в 1,77 рази. З табл. 3 бачимо, що більшість показників впродовж 4 років змінювалася несуттєво, але показник «Співвідношення показника заробленого доходу для жінок і чоловіків»

збільшився з 0,59 у 2010 році до 0,69 у 2013 році, що підняло рейтинг України за цим показником на 49 місць (тобто з 95 на 46 місце). Отже різниця між доходами чоловіків та жінок ще залишається суттєвою, але поступово зменшується. Таким чином, можна зробити висновок, що загальний показник індексу людського розвитку гальмує дуже низький показник участі жінок у парламенті. Так, наприклад, підвищення цього показника з 9% до 25% дав би змогу зайняти рейтинг країни за цим показником на рівні 35–40 місця (замість 114 позиції, яку ми маємо сьогодні згідно з даними табл. 1.3).

Показники табл. 1.4 дають можливість більш детально розглянути індекси гендерної нерівності участі та можливості, освіти, здоров'я та розширення політичних можливостей за період 2010–2013 рр. [7;6;4].

Таблиця 1.4

Тенденції індексу гендерних відмінностей Всесвітнього економічного форуму за період 2010–2013 рр.

Рік	У цілому		Участь та можливості		Освіта		Здоров'я і виживання		Розширення політичних можливостей	
	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення
2010	63	0,687	43	0,707	23	0,9996	56	0,976	105	0,065
2011	64	0,686	44	0,704	24	0,9997	56	0,976	106	0,065
2012	64	0,689	34	0,725	22	0,9997	34	0,979	119	0,054
2013	64	0,694	30	0,743	27	0,9998	75	0,973	119	0,059

Найменша гендерна нерівність спостерігається у сфері освіти, а найбільша – у сфері політичних можливостей, що ставить нашу країну на 119 місце у 2013 році за цим показником. Зміни, що відбулися впродовж 4 років за цими показниками є несуттєвими, рейтинг країни в цілому за індексом гендерних відмінностей є стабільним. Але необхідно звернути увагу, що зменшення на 0,003 призвело до зниження позиції країни за рейтингом з 56 місця на 75 місце.

Таким чином, аналізуючи дані табл. 1, 3, 4, можна зробити висновок, що найбільша гендерна нерівність спостерігається саме в політичній сфері

України та на управлінських посадах. Підвищення показника політичних можливостей може суттєво підвищити рейтинг нашої країни за показником гендерної нерівності в цілому.

В Україні мають місце випадки дискримінації жінок, такі як: відкриті дискримінаційні висловлювання представників влади, відсутність жінок в уряді та не допуск їх до прийняття важливих державних рішень, заборона жінкам навчатися у деяких вищих навчальних закладах МВС України, обмеження прав працюючих жінок [6].

Далі розглянемо показники гендерної нерівності, спираючись на дані Державної служби статистики України. В табл. 5 показано рівень безробіття в динаміці за роками серед жінок та чоловіків [3].

В цілому показник безробіття в Україні набуває динаміки зменшення, з кожним роком кількість зареєстрованих безробітних спадає (за виключенням 2008 року, коли кількість безробітних порівняно з 2007 роком зросла в 1,3 рази). Стосовно ж гендерного аспекту цього аналізу, можна зауважити, що чітко простежується тенденція перевищення кількості безробітних жінок над кількістю чоловіків (найбільшого значення це перевищення сягає у 2002 році та перевищує в 1,8 рази, а найменшого – у 2009 році – в 1,17 рази). Але варто відмітити, що простежується позитивна тенденція щодо зменшення різниці в показниках по безробіттю між чоловіками та жінками (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Динаміка кількості зареєстрованих безробітних за статтю
у 1999-2013 рр. (тис. осіб)

Рік	Усього	За статтю		Питома вага	
		Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
1999	1174,5	729,6	444,9	0,62	0,38
2000	1155,2	730,4	424,8	0,63	0,37
2001	1008,1	645,6	362,5	0,64	0,36
2002	1034,2	665,0	369,2	0,64	0,36
2003	988,9	627,6	361,3	0,63	0,37
2004	981,8	619,9	361,9	0,63	0,37
2005	881,5	535,6	345,9	0,61	0,39
2006	759,5	459,1	300,4	0,60	0,40
2007	642,3	385,8	256,5	0,60	0,40
2008	844,9	465,2	379,7	0,55	0,45
2009	531,6	286,9	244,7	0,54	0,46
2010	544,9	296,0	248,9	0,54	0,46

2011	482,8	267,3	215,5	0,55	0,45
2012	506,8	273,7	233,1	0,54	0,46
2013	486,8	267,2	219,6	0,55	0,45

Перевищення рівня безробіття серед жінок викликане рядом чинників, кожний з яких є резервом на шляху до удосконалення гендерної політики в Україні. Поширена з боку роботодавців дискримінація стосовно жінок у процесі найму суттєво обмежує їхні можливості працевлаштування, в тому числі на високооплачувані та престижні посади. Роботодавці, як в приватному, так і в державному секторах, регулярно підкреслюють бажану стать працівника в оголошеннях про вакансії та використовують інформацію про сімейні обставини, яку вони вимагають під час співбесід, аби відмовити жінкам у роботі. Вимоги щодо віку та зовнішності теж можуть стати перепорою, навіть якщо жінки повністю відповідають посаді з професійної точки зору. Роботодавці виправдовують своє бажання наймати чоловіків традиційними стереотипами стосовно фізичних та інтелектуальних можливостей жінок та їх сімейних обов'язків. У результаті жінки все більше витісняються в низькооплачувані сферу послуг та державний сектор або шукають роботу, в тому числі і за сумісництвом, в нерегульованому тіньовому секторі. Багато жінок їдуть за кордон в пошуках кращих економічних можливостей [5]. Жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах соціального забезпечення, освіти, охороні здоров'я.

Наступний показник, що підлягає аналізу – це рівень заробітної плати чоловіків та жінок (дані представлені за 2012 рік) [3].

Відповідно до статистичних даних у більшості випадків заробітна плата чоловіків вища ніж у жінок. Незважаючи на високу професійну й освітню підготовку, жінки переважно перебувають на нижчих посадах, що потребують нижчої кваліфікації та менше оплачуються. Середня заробітна плата жінок останніми роками не перевищує 70% середньої заробітної плати чоловіків.

Найбільша різниця в заробітній платі спостерігається у сфері діяльності пошти та зв'язку, у якій заробітна плата чоловіків є вищою в 1,7 рази, тобто заробітна плата жінок складає 58,8% заробітної плати чоловіків у цій сфері.

Найбільша заробітна плата серед чоловіків та жінок спостерігається у сфері діяльності авіаційного транспорту, але й у цій сфері заробітна плата жінок складає 72% заробітної плати чоловіків. В середньому за усіма видами економічної діяльності різниця між заробітною платою чоловіків та жінок складає 768 грн. (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2012 році (у розрахунку на 1 штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	Жінок	Чоловіків
Усього	2661	3429
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	1871	2096
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	2439	2555
Рибальство	1741	1518
Промисловість	2732	3946
Будівництво	2135	2577
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2431	2945
Діяльність готелів та ресторанів	1933	2301
Діяльність транспорту та зв'язку	2951	3797
Діяльність наземного транспорту	2938	2981
Діяльність водного транспорту	2866	3343
Діяльність авіаційного транспорту	7921	10997
Додаткові транспортні послуги	3334	4123
Діяльність пошти та зв'язку	2302	3915
Фінансова діяльність	5211	7491
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	3368	3493
з них дослідження і розробки	3406	4152
Державне управління	3273	3753
Освіта	2470	2714
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2159	2386
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2525	3568
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	2606	4100

Така ситуація спостерігається не тому, що жінкам за одну й ту ж роботу платять менше, ніж чоловікам, а тому, що вони частіше займають менш оплачувані посади. Жінки складають близько 80% всіх працівників у сфері освіти, медицини, культури. Саме ці напрямки сьогодні є найменш

оплачуваними галузями українського ринку праці. Крім цього, більшість керуючих посад займають чоловіки, що й призводить до різниці в оплаті праці у межах однієї галузі.

Про сприятливіше становище чоловіків свідчить гендерний аналіз зайнятого населення за статтю та віковими групами. Як підтверджують статистичні дані Державного комітету статистики, у 2012 році рівень зайнятості чоловіків у категорії працездатного віку перевищував відповідні показники зайнятості жінок на 6,5%, а в категорії «у віці 15–70 років» – на 10,4%.

Найбільша різниця спостерігається в категорії економічно неактивного населення у віці 15–70 років, жінок у цій категорії на 24% більше, ніж чоловіків. Простежується тенденція перевищення питомої ваги чоловіків над питомою вагою жінок у категоріях «Економічне активне населення» та «Зайняте населення» та перевищення питомої ваги жінок над питомою вагою чоловіків у категорії «Економічно неактивне населення». Це свідчить про те, що рівень зайнятості чоловіків перевищує рівень зайнятості жінок (табл. 1.7) [3].

Таблиця 1.7

Зайняте населення України за статтю та віковими групами в 2012 р.

	Одиниця виміру	Все населення	Жінки	Чоловіки	Питома вага	
					Ж	Ч
Економічно активне населення:						
у віці 15-70 років	тис. осіб	22012	10525	11487	0,48	0,52
працездатного віку		20394	9424	10969	0,46	0,54
Рівень економічної активності населення:						
у віці 15-70 років	у % до населення	64,6	58,6	71,3	X	X
працездатного віку	відповідної вікової групи	73,0	68,7	77,2	X	X
Зайняте населення:						
у віці 15-70 років	тис. осіб	20354	9846	10508	0,48	0,52
працездатного віку		18737	8746	9991	0,47	0,53
Рівень зайнятості населення:						
у віці 15-70 років	у % до населення	59,7	54,8	65,2	X	X
працездатного віку	відповідної вікової	67,1	63,8	70,3	X	X

групи						
Економічно неактивне населення:						
у віці 15-70 років	тис. осіб	12055	7438	4618	0,62	0,38
працездатного віку		7541	4294	3247	0,57	0,43
Рівень економічної неактивності:						
у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	35,4	41,4	28,7	X	X
працездатного віку		27,0	31,3	22,8	X	X

Загалом менш сприятливе становище жінок на ринку праці України зумовлено не лише дією ринкового конкурентного механізму та наявністю прямих бар'єрів для зайнятості (вужчий професійний вибір, відсутність необхідних для них робочих місць або необхідної кваліфікації), але й істотно пов'язане з репродуктивною діяльністю. Внаслідок цього жіноча робоча сила цінується менше, і жінки наражаються на непрямі перешкоди, породжені гендерними стереотипами. Жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати – сфері соціального забезпечення, освіти, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні та культурі. Хоча гендерна нерівність негативно впливає здебільшого на жінок, чоловіки також зазнають певних проявів дискримінації у суспільстві. Тому гендерний розвиток не можна розуміти винятково як боротьбу за права жінок. Він означає досягнення однакових і широких можливостей усебічного розвитку та повної реалізації людського потенціалу як чоловіків, так і жінок з метою утвердження загальнолюдської справедливості та максимального соціально-економічного прогресу людства.

Дослідження показників гендерної рівності України згідно даних ООН та Державної служби статистики надає підстави щодо наступних висновків:

- найнижчим показником є показник участі жінок у парламенті, який гальмує загальний показник індексу людського розвитку України в рейтингу інших країн світу;

- простежується стійка тенденція перевищення показника безробіття серед жінок над аналогічним показником серед чоловіків;

- середня заробітна плата жінок не перевищує 70% середньої заробітної плати чоловіків;

- має місце тенденція перевищення питомої ваги чоловіків над питомою вагою жінок у категоріях «Економічне активне населення» та «Зайняте населення» та перевищення питомої ваги жінок над питомою вагою чоловіків у категорії «Економічно неактивне населення», що свідчить про перевищення рівня зайнятості чоловіків над рівнем зайнятості жінок.

Отже, можна запропонувати наступні напрямки дій на шляху до досягнення гендерної рівності в Україні:

- задля зниження безробіття та підвищення соціального статусу жінки потрібно сприяти розвитку жіночого підприємництва, який має бути впроваджено та заохочено з боку держави;

- усунення гендерної нерівності в оплаті праці шляхом заохочення жінок до зайнятості у високооплачуваних секторах, наприклад у високотехнологічних, та виокремлення питань гендерного аспекту в процесі складання та підписання колективних угод та договорів, а також обговорення мінімального рівня заробітної плати;

- проведення глибоких досліджень задля вивчення впливу великого сектору неофіційної зайнятості на гендерну нерівність;

- проведення роботи з діючими центрами зайнятості, щоб вони враховували різноманітні потреби жінок при пошуку робочого місця та гідної заробітної плати;

- удосконалення використання гендерної статистики, а саме:

- удосконалення взаємодії між виробниками та користувачами гендерної статистики;
- удосконалення змісту статистики, яка пов'язана з гендерними питаннями;
- удосконалення статистичної методології для впровадження гендерних питань у систему державної статистики України [4];

- державне правове стимулювання залучення жінок до партійної діяльності, найбільш надійною гарантією такого залучення має бути законодавче квотування частки жінок у виборчих списках політичних партій.